

Európaizáció a Nyugat-Balkánon

SIGÉR FRUZZSINA

A nemzetközi irodalomban aktív vita tárgya mind az európaizálódás, mind annak jellemzői a Nyugat-Balkánon.¹ Az európaizáció fogalma a politikatudomány és az európai tanulmányok irodalmából származik, és olyan hatásokat vizsgál, amelyeket az európai integráció okoz. Az európaizáció értelmezhető belső és külső hatásként, azaz vizsgálja az EU és a tagállamok, illetve az EU-harmadik országok kölcsönhatását. Külső hatásként való értelmezése hasznos elemzési keret lehet az újabban Nyugat-Balkánnak nevezett régió esetében. A Nyugat-Balkán európaizációjának egyik legfontosabb jellemzője, hogy a térségben az Európai Unió nem szerepel olyan biztos horgonyként az átalakulásban – legfőképpen a csatlakozási horizont hiánya miatt –, mint a kelet-közép-európai országokban. A gazdasági kapcsolatok ugyanakkor a csatlakozás konkrét menetrendje nélkül is egyre szorosabbak lesznek.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F53, F59

Európából Európába?²

Közép- és Kelet-Európa európaizációjáról nyelvtani, illetve földrajzi értelemben bizonyára értelmetlen beszélni, ez a térség Európa része, nemcsak földrajzi, hanem gazdasági, kulturális és történelmi szempontból is (Csaba, 2005a, 48. o.). Ilyen értelemben talán egész Európa európaizációjáról értelmetlen beszélni, hiszen mi szüksége Franciaországnak vagy Németországnak, sőt Európának európaizációra? Az ellentmondás nyitja az európaizáció definíciójában rejlik, amit a későbbiekben bemutatok.

A Nyugat-Balkánnak nevezett régió újabb hat országot jelent: Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, Szerbiát, Montenegrót, Macedóniát és Albániát. A vizsgált térség országai közül kettő: Horvátország és Macedónia már tagjelölt, négy: Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró és Albánia pedig potenciális tagjelölt státusban van. Nemcsak a potenciális tagjelöltek, hanem a tagjelöltek helyzete is bizonytalan, csatlakozásuk dátumát még nem határozták meg. Mi indokolja tehát, hogy európaizációjukról beszélhessünk? Amint azt a későbbiekben felvázolom, az európaizáció kiterjeszhető Európa perifériáján található országokra, azokra, akik nem tagok, de még csak nem is tagjelöltek, ugyanakkor szorosabb kapcsolatra törekszenek az EU-val és már elnyerték a potenciális tagjelölt státust (Noutcheva, 2003).

¹ Az európaizáció a globalizációhoz hasonlóan összetett, sokszor homályos jelentéstartalommal bír. Míg az utóbbi már alaposan behatolt a magyar köztudatba, az előbbi fogalomról ez még nem mondható el.

² E találó alcímet *Práger Lászlótól* [2000] kölcsönöztem.

Sigér Fruzsina, a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának PhD-hallgatója.

E-mail cím: fruzsina.siger@econ.unideb.hu

A cikk véglegesítéséhez nyújtott értékes észrevételeiért köszönettel tartozom Csaba Lászlónak, Trón Zsuzsannának és anonim bírálómnak.

Hol van a Nyugat-Balkán?

A Nyugat-Balkán a volt Jugoszlávia – kivéve Szlovénia – plusz Albánia. A Nyugat-Balkán elnevezés az Európai Uniótól származik, erre a hat országra – a „Balkán-félsziget problematikus felére” (Lani, 2001, 2. o.) – vonatkozó regionális megközelítés. A térség e néven említése tehát a közelmúlt fejleménye. Földrajzi értelemben a Nyugat-Balkán Horvátországot, Bosznia egy keskeny részét, Montenegrót, Albániát és Görögországot jelenti, tehát nem teljesen azonos az EU-terminológia által lefedett területtel. Kiro Gligorov, Macedónia volt elnöke nem tekint túl nagy lelkesedéssel a Nyugat-Balkán koncepciójára, a félsziget újfajta megosztásától tartva (Lani, 2001, 2. o.). Nikolovot [2005] idézve, a Nyugat-Balkán kifejezést a külföldi megfigyelők a kényelem kedvéért használják.

A 2004-ben csatlakozott országok Közép- és Kelet-Európaként (Central and Eastern Europe, CEE) említése hasonlóan új keletű, az Európai Unió külkapcsolati, illetve bővítési politikája által meghonosított terminus. Magyar irodalomban is találkozhatunk vele a térségről szólva, többek között Palánkai Tibor (például: Palánkai, 2004) írásaiban. Ezzel ellentétben Ágh Attila (Ágh, 2004) még angol nyelven publikált írásaiban is a Kelet-Közép-Európa fogalmat használja (East Central Europe, ECE).

Európa égtájak szerinti régiókra bontása és azok jelentései mindenkor tükröznek politikai, kulturális, civilizációs és morális tartalmakat. Közép- és Kelet-Európában (itt a CEE fogalmánál bővebben értelmezve) valamennyi államra jellemző, hogy viták folytatás és folynak arról, hogy az adott ország melyik történelmi régió vagy geopolitikai térség tagja (Kiss, 2003). Például Közép-Európa fogalma a kilencvenes évek folyamán már sokadjára változtatott jelentést. Kezdte elveszíteni az orosz és keleti szláv Kelet-Európától való megkülönböztető jelentéstartalmát, és a Délkelet-Európa-hoz, Balkánhoz viszonyított mássága került előtérbe (Illés, 2002).

Délkelet-Európa földrajzi értelemben a Balkánt foglalja magába, azaz mindazon országokat, amelyek területe vagy annak egy része a Balkánhoz tartozik: így Görögország, Románia, Törökország, sőt Magyarország is (Gligorov, 1999). Érdekes megjegyezni azonban, hogy Magyarország, Horvátország és Szlovénia ugyanúgy részei Közép-Európának, mint Délkelet-Európának. Az Európai Unió fogalomtárában is megtaláljuk Délkelet-Európát (South East Europe, SEE), azonban ennél szűkebb értelemben, a Nyugat-Balkán hat államát és Bulgáriát, Romániát foglalja magába. A Délkelet-Európa kifejezés használatának olyan árnyalata is van, mely a Balkán negatív csengését kűszöböli ki.

Predrag Simic³ „harmadik Európáról”, „Európa harmadik világáról” beszél, amelyet szépítve Délkelet-Európának hívnak, s amely Európa utolsó reális csatlakozási perspektíva nélkül hagyott része.

A Nyugat-Balkán fogalmának indokoltságáról megoszlanak a vélemények. Némely szerzők használják a térségről írva, némelyek ignorálják. A fogalom kétségtelenül az EU-zsargon része, korlátainak ismeretében viszont haszonnal alkalmazható. Jövője azonban kérdéses Horvátország tagjelölt státusa és a többi országhoz viszonyított kiemelkedő teljesítménye miatt. Macedónia is lassan már kikerül ebből a csoportból.

³ In: Pabst [2005, 16. o.]

Az európaizáció fogalma, jelentései

Az európaizáció pontos definíciója körül nagy elméleti viták folynak. Maga a kifejezés a politikatudomány és az európai tanulmányok irodalmából származik (*Csaba, 2005b, 141. o.*).⁴ Azt mondhatjuk, hogy az irodalom nagy része akkor beszél európaizációról, ha a hazai politikai rendszer valamely elemére hatással van valami európai (*Vink, 2002*). Az „európai” pedig az esetek nagy részében az európai integrációra utal, tehát *olyan hatásokat vizsgál az európaizáció, amelyeket az európai integráció okoz*. Az európai integráció kutatása kapcsán az 1990-es évek közepe óta tevődött át a hangsúly az európai intézmények közvetlen tanulmányozásáról egy közvetlenebb megközelítés felé, amely a nemzeti politikai hatáskörökben vizsgálja az EU hatását (*Vink, 2002*).

Arról is megoszlanak a vélemények, hogy mennyire hasznos az európaizáció fogalmáról beszélni. A fogalmat számos módon használják, sokféle jelenség és folyamat leírására. Végtelen véleményt képvisel *Kassim [2000, 238. o.]*,⁵ aki szerint mivel az európaizációnak nincs egyetlen precíz vagy stabil jelentése, olyan ormótlan terminusról van szó, amit haszontalan használni. *Olsen [2001, 1. o.]* szerint még korai felhagyni a fogalom használatával, szerinte inkább rend kívánkozik a kusza kutatási területek között. *Jørgensen [2004, 48. o.]* szerint elemzők és döntéshozók egyetértének abban, hogy az európaizáció releváns és hasznos a napjainkban zajló európai külpolitika folyamatainak leírásában. A legjobban véleményem szerint *Anastasakis [2005, 77–78. o.]* foglalja össze mindazt, amit az európaizációról tudni lehet és érdemes. Nézete szerint az európaizáció jelentése lehet konkrét és specifikus, ugyanakkor megfoghatatlan és mindent átfogó. Az európaizáció az eszköz és a cél, a módszer és a tartalom, a projekt és a vízió egyszerre. Meghatározott politikai, szocioökonómiai és kulturális valóságot jelent, de ideológia, jelkép, sőt mítosz is egyszerre. Egyaránt van hatása Európán belül és kívül jelentősége a világ többi részén. Az európaizáció ezért különböző országokban és régiókban különféle jelentéssel bír. A kevésbé fejlett országokban szerkezeti átalakulást és modernizációt jelent, a fejlettebb, gazdag országokban az állandó reform és alkalmazkodás folyamatát jelöli. Ez utóbbi országcsoportnak nagyobb beleszólása van az európaizáció mindenkori tartalmába és jelentésébe, míg az előbbinek igen korlátozott ez a képessége.

*Hix és Goetz [2000, 27. o.]*⁶ ennél precízebb definíciója szerint az európaizáció a nemzeti intézményi és politikai gyakorlat változási folyamata, amely az európai integrációnak tulajdonítható. *Börzel [2001, 139. o.]* megfogalmazása szerint az európaizációs folyamat során a hazai politikai területek mindinkább az európai politikaalkotás tárgyává válnak. *Green-Cowles, Caporaso és Risse [2000, 1. o.]*⁷ definíciója alapján az európaizáció különböző kormányzási struktúrák megjelenése és fejlődése európai szinten, azaz a politikai problémamegoldásban részt vevő politikai, jogi és társadalmi intézményeké, amelyek formalizálják a szereplők közötti interakciókat, és az irányadó szabályok megalkotásáért felelős politikai hálózatoké. Más szerzők ennél szélesebben értelmezik az európaizációt, a politikán túllépve az állampolgárság és a nemzeti identitás változását is ide értik. Az európaizáció körüli fogalmi vitáról *Radaelli [2000, 3. o.]* sokat idézett cikkében kifejti: A probléma nem az, hogy különböző szerzők különböző

⁴ Társtudományok, jelen esetben a politikatudomány vagy az európai tanulmányok beépítése a gazdasági elemzésbe nem visz az adott tudományág keretein kívülre, ha kellő körültekintéssel és módszertani, tartalmi igényességgel járunk el (*Csaba, 2006, 24. o.*). Ebben az írásban erre törekszem.

⁵ Idézi: *Olsen [2001]*.

⁶ Idézi: *Vink [2002]*.

⁷ Idézi: *Radaelli [2000]*.

jelentéseket tulajdonítanak az európaizációnak – ez az élő vita jellemzője. A potenciális kockázat abban rejlik, ha *a)* félrevezetővé válik a fogalom, *b)* a fogalmat túlzottan kiterjesztik, túl tágan értelmezik és *c)* a fokozatok összekeverednek, azaz nem egyértelmű, mi is az európai, mielőtt európaizációról beszélünk. *Radaelli* [2000, 4. o.] definíciója szerint az európaizáció formális és informális szabályok, eljárások, politikai paradigmák, stílusok, „a dolgok menete”, szokások és közös hiedelmek, normák megalkotása, elterjedése és intézményesítése, amelyek először az EU döntéshozatalában definiálódnak és erősödnek meg, aztán épülnek be a hazai eszmecserékbe, identitásba, politikai struktúrákba és közpolitikákba.

Olsen [2001] szerint az európaizáció különböző fogalmi meghatározásai inkább kiegészítik, mintsem kizárják egymást, különböző, azonban rokon jelenségekre vonatkoznak. Felfogásában az európaizáció változást jelent, és aszerint, hogy mi változik, öt lehetséges változatot különböztet meg. *Először* az európaizációt felfoghatjuk a külső határok változásaként, azaz olyan folyamatnak, amelynek során az európai kontinens egységes politikai térré válik. Az EU bővülésével tehát európaizációs folyamat zajlik. *Másodszor* az európaizáció jelentheti európai szintű kormányzati intézmények megjelenését, új intézményi központ kialakulását kollektív akciók lehetőségével. *Harmadszor* az európaizáció felfogható központi hatásként a nemzeti és szubnacionális kormányzati rendszerekre. Ilyen értelemben az európaizáció magába foglalja a hatalom és a felelősség megosztását a kormányzás különböző szintjei között. *Negyedszer* az európaizáció jelentheti a jellemzően európai politikai szervezeti és kormányzati formák exportját Európán kívülre. Az európaizáció itt tehát nem európai szereplőkkel való kapcsolatot jelöl. Általában ez a „külkereskedelmi mérleg” Európa javára pozitív, azaz nem európai országok többet importálnak, mint fordítva. *Ötödször* az európaizáció tekinthető egy politikai projektnek az egységes és politikailag erős Európa létrehozásáért. Bonyolítja a helyzetet, hogy nincs szükségszerűen pozitív korreláció az európaizáció első négy formája között, illetve az egyes formák és a politikailag erős Európa között sem (*Olsen*, 2001, 3–4. o.).

Csaba László [2005b, 141. o.] hangsúlyozza a jelenség kölcsönös, kétoldalú voltát, azaz az európaizáció nemcsak a nemzeti rendszerek alkalmazkodását jelenti, hanem az európai szintét is, azaz érvényesül a visszahatás is, hiszen az unió saját tagállamainak intézményeiből, politikáiból építkezik.

Tekintsük bármelyik definíciót, két feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy európaizációs hatásról lehessen beszélni (*Börzel–Risse*, 2000, 2. o.). Egyrészt valamilyen szintű nem egyezsnek vagy összeférhetlenségnek kell lennie az európai, valamint a hazai szintű folyamatok, politikák és intézmények között. Ez a nem egyezés vált ki adaptációs nyomást, ami szükséges, de nem elégséges feltétele a változásnak. Másrészt olyan faktorok meglétére van szükség (akár szereplőkre, akár intézményekre), amelyek elősegítik az adaptációs nyomásra való válaszadást.

A fogalom túlzott kiterjesztését elkerülendő érdemes megjelölni nemcsak azt, hogy az európaizáció mit jelent, hanem azt is, hogy mit nem jelent. *Radaelli* [2000] három fogalommal való összekeverés veszélyére figyelmeztet. Először is az európaizáció nem egyenlő a *konvergenciával*. A konvergencia lehet az európaizáció következménye, de nem lehet a folyamatot és következményét szinonimaként használni. Másodszor, az európaizáció nem azonos a *harmonizációval*. Az európaizáció nem feltétlenül áll összhangban a harmonizációval. A nemzeti politikák harmonizációja egyik fontos célja az európai integrációnak, de a gyakorlatban sokszor nagy teret hagy a nemzeti különbségek fennmaradásának (*Vink*, 2002). Harmadszor, az európaizáció nem azonos a *politikai integrációval*. Az európaizáció persze nem létezhet európai integráció nélkül, és szorosan kapcsolódik az integráció visszacsatolási folyamatához.

Fontos megjegyeznünk, hogy az európaizáció az EU-izációval sem azonos, bár a fogalmat gyakran kisajátítják azok a kutatók, akik az Európai Unió tagállamainak egyesítési folyamatával foglalkoznak és a Brüsszelből jövő elvárásokra koncentrálnak (Vink, 2002). Például Narayanan [2005] szerint az Európai Unió létrejötte tekinthető az európaizációs folyamat keresztelőjének, amikor is a korábban lappangó folyamat 1993. november 1-jével nyilvánvalóvá vált.

Az európai integráció azonban számos intézményt és folyamatot takar, és az európaizáció ugyanúgy vonatkozhat például az Európai Szabadkereskedelmi Övezet (EFTA) vagy az Európa Tanács tevékenységének hatására is. Az, ha nem szűkítjük le az európaizációt az EU hatásainak tanulmányozására, azzal az előnnyel is jár, hogy ugyanazokat a módszertani eszközöket alkalmazhatjuk tágabb európai folyamatokra, illetve más regionális integrációkra is.

Válasz az európaizációs folyamatra

Az európaizáció befolyása nagyon eltérő lehet egyes országok és egyes politikai területek között. Ennek két oka van. Egyrészt az intézményi felépítés és a politikaalkotás fejlődése nem egyenletes az EU tagállamaiban, illetve Európában általában. Így az adaptációs nyomással szembeni ellenállás mértéke is változó. Másodszor vizsgálandó az egyezés jósága a hazai és az európai politikai folyamatok között. Green-Cowles, Caporaso és Risse [2000, 222–223. o.]⁸ szerint az európaizáció annál nagyobb valószínűséggel bukkan fel, minél nagyobb a nem egyezés a hazai és az európai rendelkezések között. Knill [2001]⁹ viszont azt állítja, hogy valószínűbb a változás abban az esetben, ha Európa haszonnal kecsegtető módosítást vár el a hazai politikában.

Sokszor nehéz megállapítani, hogy a hazai politikai helyzet egy adott országban mennyire köszönhető az európai nyomásnak és mennyire más hatásoknak, így a globalizációnak, amerikanizációnak, neoliberalizmusnak stb. Ugyancsak nehéz kimutatni, hogyan különbözik az európaizáció hatása ezen egyéb tényezők hatásától és mi a kapcsolatuk (Buller, 2003).

Európaizáció mint kifelé irányuló hatás

Első olvasatban az európaizáció az Európai Közösség belső változásaihoz és a tagországok adaptációs képességeihez kapcsolódott. Ezt nevezi Klaus Goetz [2002]¹⁰ nyugati típusú európaizációnak. Sokáig az európaizációval foglalkozó irodalom nagy része az európaizációt „önmagába zárt” fogalomként kezelte, az EU és a tagállamok kölcsönhatását vizsgálva. Ez a megközelítés a tagjelölt országokkal kapcsolatban nyilván nem volt használható. Szükségessé vált az európaizáció „kifelé tekintő” felfogása, ahol egy külső (legtöbbször EU-vezérelt) folyamatot takar, amely az országok komplex hazai gazdasági, társadalmi és politikai átalakulását irányítja (Demetropoulou, 2004).

A dél-európai országok (Spanyolország, Portugália és Görögország) európaizálódási folyamata az EK, illetve az EU befolyásának köszönhető. Ezek az országok a sikeres demokratizálódás és gazdasági fejlődés reményét keltő példái, amelyet nagyrészt EU-tagságuk hozott. Ez a déli típusú európaizáció a jelentős átalakulással és a gazdasági, politika és társadalmi modernizációval azonosítható (Anastasakis, 2005).

⁸ Idézi: Buller [2003].

⁹ Idézi: Buller [2003].

¹⁰ Idézi: Anastasakis [2005].

A szovjet összeomlást követő rendszerváltásokkal az európaizáció hangsúlya fokozatosan áttevődött annak vizsgálatára, hogy a társulás és a lehetséges EU-tagság milyen hatással van a posztkommunista országok hazai viszonyaira. Az európaizáció fogalmi köre kitágult, olyan országokban kezdték vizsgálni az európai integráció hatását, ahol korábban más politika és gazdasági viszonyok uralkodtak. *Ágh Attila* [1998]¹¹ szerint az európaizáció elméleti keretet nyújt ezen országokban az integrációhoz és az átalakuláshoz. Így speciális jelentése van ebben az értelemben: a szisztematikus átalakulás és szerkezeti alkalmazkodás folyamatát jelöli, amely a teljes EU-tagsághoz szükséges követelményrendszeren alapul.

Ez a *keleti típusú európaizáció*, amihez a demokratizálódás, a piacgazdasági átmenet és a nyugati modellek átvétele kapcsolódik (*Grabbe*, 2002).¹² Ez a folyamat markánsan különbözik az Európai Közösség tagállamai között megfigyelhető kiegyensúlyozott kölcsönhatástól, az átalakuló/feltörekvő országokkal kapcsolatban az európaizáció egyoldalú átvételt, nem pedig kölcsönös tanulást jelent (*Csaba*, 2005a, 48. o.). Azonban mégsem állíthatjuk, hogy a gyengébb félnek semmi beleszólása sincs az európaizáció menetébe. A posztkommunista országok sajátosságainak hatására új EU-irányelvek és gyakorlatok felbukkasására került sor. A posztkommunista átalakulás tehát az EU számára lehetőség arra, hogy számot vessen saját értékeivel. A gyengébb fél így indirekt módon hatással lehet az Európai Unió külső identitására és hatáskörére (*Anastasakis*, 2005).

Az átalakuló országokkal kapcsolatos európaizáció vizsgálata számos specifikus jelleggel bír. *Demetropoulou* [2004, 6. o.] szerint ebben a keretben az európaizációnak négy szempontja van a koppenhágai kritériumok és az 1995-ös madridi Európai Tanács konklúziója alapján. Három általános szempont a következő: a demokratizálódás és az emberi jogok védelme, a jól működő piacgazdaság és a stabilan működő politikai rendszer. A negyedik sajátos szempont: az EU formális és informális szabályainak, eljárásainak, politikai paradigmáinak, stílusának, „a dolgok menetének”, szokásoknak és közös hiedelmeknek, normáknak az átvétele (ahogy ezt *Radaelli* is írja definíciójában). Az EU ezekben az országokban politikai, gazdasági és társadalmi rendszerük átalakulásához viszonyítási alapként szolgál. Első lépcsőben ennek vizsgálata a kelet-közép-európai országokra korlátozódott, később a Balkán országaira is.

A posztkommunista átalakuló országok viszonylatában a következő európaizációs mechanizmusok érhetők tetten *Demetropoulou* [2002, 89–90. o.] szerint, felhasználva ehhez *Schmitter* [1996, 26–54. o.]¹³ demokratizálódási elméleteit és *Radaelli* [2000] európaizációs tipológiáját. Az első mechanizmus a *kényszer*, amely ellenőrzésen és feltételelességen keresztül valósulhat meg. Az ellenőrzés során bizonyos politikákat pozitív vagy negatív szankciókkal ösztönöznek, a feltételeesség szerint pedig bizonyos feltételeket kapcsolnak a juttatások elosztásához. A másik mechanizmus az *önkéntes utánzás*, amely „fertőzéssel” vagy „közös megegyezéssel” terjed. Fertőzésen a demonstrációs hatást értjük. Közös megegyezés esetén nemzetközi folyamatok és hazai csoportok közötti interakció eredményez alulról jövő várakozásokat.

Noutcheva [2003] hasonló módon tesz különbséget az EU két lehetősége között. Az EU egyrészt alternatív megoldásokat tud kínálni, mintegy referenciapontként szolgál, másrészt lehetősége van a szereplők politikai viselkedését közvetlenül befolyásolni jutalmak és büntetések kilátásba helyezésével. Az első dimenzióban az „EU mint keret”, a másodikban pedig az „EU mint szereplő” jelenik meg. A két dimenzió nem független egymástól, összefonódva is jelentkezhetnek.

¹¹ Idézi: *Anastasakis* [2005].

¹² Idézi: *Anastasakis* [2005].

¹³ Idézi: *Demetropoulou* [2002].

Ebben a tanulmányban én európaizáció alatt *Anastasakis* [2005, 77–78. o.] korábban idézett megfogalmazását értem, az európai integráció, közelebbről az Európai Unió Nyugat-Balkánra kifejtett hatását, a nyugat-balkáni országok belső viszonyait átformálni akaró, átalakulását nagymértékben meghatározó viszonyként vizsgálom. Valójában tehát EU-izációról szövegek.

Európaizáció versus globalizáció

A globalizáció fogalmát az európaizációhoz hasonlóan, de azt jóval meghaladó mértékben övezi vita. A globalizáció ideologikusan terhelte, ugyanakkor tudományosan kiüresedett fogalomként vált. Gazdasági nézőpontból tekintve a globalizációt, azt kell látnunk, hogy valójában ritkák a valódi világméretű folyamatok, miközben a nemzetállami keretektől egyre gyakrabban kilépnek. A globális, regionális és a helyi jelentőségű folyamatok párhuzamosan, jelentkeznek – jó példa erre az Európai Unió (*Csaba, 2005a*). A transznacionalizálódás fogalma sokszor hitelesebben leírja azokat a folyamatokat, amelyeket globálisnak mondunk.

Sokáig a globalizációról és az európaizációról szóló vita külön vágányon haladt. Az európaizációról úgy folyt a diskusszió, mintha Európa valahogyan el lett volna zárva a szélesebb nemzetközi szintértől, a globalizáció vitájában pedig mellőzték Európa fontos tapasztalatait a határokon átnyúló együttműködésről. Két megfontolásnak köszönhetően a két megközelítés közelebb került egymáshoz az elmúlt években. Az európaiak következetesebben számba veszik a globális és az európai folyamatok kapcsolatát, és azt, hogy ezek hogyan kapcsolódnak az egyes országok belső ügyeihez. A globalizáció magyarázóinak feladata pedig az, hogy az Európában megjelent regionális elrendezést értékeljék a világ más tájain felbukkanó regionális csoportosulásokhoz viszonyítva (*Wallace, 2000*).

Ruane és Sutherland [2002] a globalizációt mint globális integrációt, az európaizációt mint európai integrációt értelmezik. Gazdasági nézőpontból az integráció kulcselemei: a kereskedelem, a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI), a munkaerő-áramlás és a technológia. A globális integráció mérőeszközeként a nemzetközi kereskedelmet és a beruházások áramlását tekintve *Ruane és Sutherland* megállapításai alapján a kereskedelem nyitottsága és a közvetlen külföldi tőke-áramlás nőtt az Európai Közösség területén 1970 és 2000 között, ami sokkal inkább tudható be az európaizációnak, mint a globalizációnak. Az EU országainak kereskedelme és a közvetlen külföldi tőke áramlása jobbra a térségen belül koncentráltabb, nem pedig az EU-ból vagy az EU-ba tartó folyamatok domináltak (*Narayanan, 2005*).

Bár az európaizációt és a globalizációt gyakran említik az európai gazdaságokra együttesen konvergencianyomást gyakorló hatásokként, világos, hogy stratégiai hadrendbe állításuk (hazai politikusok által), a hozzájuk kapcsolódó hazai képzettársítás és jelentés rendkívüli mértékben eltérő a különböző államokban (*Hay-Rosamond, 2001*). Bár formái és működési módozatai egyre változatosabbak, nem sok jel utal arra, hogy az európaizáció hatása csökkenne, sőt a keleti és a déli perifériára is kiterjed a hatása. A globalizáció hatását Európára ezen a tapasztaláson keresztül kell értelmeznünk. Ahol a globális rendszerek teret kínálnak közös európai inputoknak, ott Európának mint régióknak komoly lehetősége van közös állásfoglalásra. Az európaizáció elég mélyen beágyazódott ahhoz, hogy a globalizáció szűrőjeként működjön (*Wallace, 2000*).

Európaizáció a Nyugat-Balkánon

A Nyugat-Balkán a kontinens legkevésbé integrált és stabil régiója, és sok tekintetben le van maradva Európa többi régiójához képest. Félő, hogy az európai integráció előrehaladásával ez a szakadék csak nagyobb lesz. Az EU 2004-es bővítése – amiből kimaradt a Nyugat-Balkán – megerősítette ezeket a regionális trendeket és hiányosságokat (*Anastasakis, 2005*).

A mostani kelet-közép-európai és a korábbi dél-európai példát tekintve a Nyugat-Balkán számára az európaizáció az újonnan létrejött demokratikus kormányzati rendszerük konszolidálását, valamint közigazgatási és gazdasági szerkezetük modernizálását jelentheti. Egész Délkelet-Európa európaizációs folyamata – Törökországot is beleértve – egy sikeres, mindkét fél számára hasznos átalakulásnak a próbája, amely az európai identitás jövőjére is hatással lehet. Az EK/EU nyugat-balkáni politikája azonban csak az utóbbi időben enged erre a következtetésre jutni. Az 1991-ben kitört jugoszláv polgárháború és az ország szétesése kezdetben megoldhatatlan feladat elé állította az Európai Közösséget, az EK kormányai felkészületlenek voltak és korántsem egységesek a konfliktus kezelését illetően. Az Egyesült Államok és a NATO kényszerítették ki, hogy a szerb, a bosnyák és a horvát elnökök aláírják a békeegyezményt Daytonban. Az EU-nak fontos érdeke fűződött ahhoz, hogy a posztjugoszláv helyzet válságjelenségei mihamarabb csituljanak, mert destabilizáló hatásuk Nyugat-Európára is kihat, például a gazdasági kapcsolatok megbízhatatlansága, illegális migráció és szervezett bűnözés formájában (*Balázs, 2002, 260. o.*). Ennek ellenére az 1990-es években az EU inkább csak egyes tagállamai révén – egymásba fonódó együttműködési kezdeményezések keretében – volt jelen a Nyugat-Balkánon. Az állam összeomlása Albániában 1997-ben az EU képtelenségét mutatta arra, hogy összehangolt elképzeléssel, „egy emberként” álljon elő egy biztonsági krízisben (*Kostovicova, 2004*). Egy évtizednyi rosszul meghatározott nemzetközi stratégia után az EU egy olyan regionális megközelítéssel állt elő, amely hiányosságai ellenére is referenciapontként szolgál a térség országai számára. 1999 májusában az Európai Bizottság ambiciózus elképzelést vázolt fel a régió fejlődésére. A 2000. novemberi zágrábi csúcstalálkozó véglegesítette a Stabilizációs és Társulási Folyamatot (Stabilization and Association Process, SAP). A theszaloniki csúcstalálkozón 2003-ban az Európai Unió még egyszer megismételte az EU-tagság lehetőségét és vállalta, hogy támogatja a Nyugat-Balkán országainak erőfeszítéseit, létrehozva többek között az Európai Partnerség rendszerét.

Létezik-e *délkeleti típusú európaizáció*? – teszi fel a kérdést *Anastasakis* [2005, 80. o.]. Az európaizáció mindenhol ugyanazokra az alapelvekre épít szerte Európában, a hatás mégis országonként különbözik. A Délkelet-Európában zajló európaizációs folyamatot definiáló jellemzők nagyjából megegyeznek a kelet-közép-európai jellemzőkkel. Ami különbözik, az a délkelet-európai országok nemzetközi közösséggel szembeni gyengébb helyzete. Ezért kétségtelen, hogy a Nyugat-Balkán országai számára az európaizációs átalakulás sokkal megrázóbb folyamat, mint a kelet-közép-európai országokban volt (*Anastasakis, 2005*). Így az EU beavatkozása nyilvánvalóbb, az európaizációs teendők pedig összetettek és szerteágazóak. Mindezek alapján úgy gondolom, érdemes megkülönböztetni az európaizáció délkeleti típusát is.

A Délkelet-Európa európaizációjára vonatkozó definíciók közös nevezője az, hogy a folyamat *külsőleg vezérelt, kényszerítő erejű és egyre nagyobb igényeket támasztó*.

A Nyugat-Balkán számára tehát – ellentétben az EU tagállamaival, beleértve most már a kelet-közép-európai országokat is – az európaizáció *kívülről jövő folyamat*, ahol az Európai Unió a változások és a reform motorja, modelleket és programot kínálva, pénzügyi segítséget nyújtva az újjáépítéshez, a fejlődéshez és az átalakuláshoz, előírva a változás kritériumait és feltételeit (*Anastasakis*, 2005). Az EU ezen külső szabályozó szerepét két ígéret legitimálja. Egyrészt a pénzügyi segélyek, másrészt a jövőbeni tagság ígérete. A pénzügyi támogatás a CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation, a közösségi támogatás az újjáépítéshez, a fejlesztéshez és a stabilizációhoz) programon keresztül valósul meg, 2000 és 2006 között mintegy 4,65 milliárd eurót juttatva a térségbe (*Chandler*, 2003). A külső befolyás másik ellenértéke, „a tagság hiteles kilátásba helyezése a szükséges feltételek teljesítése esetén” (EC, 2001, 3. o.),¹⁴ ma még elég távoli.

Kényszerítő jelleg – feltételeesség

Ahogy korábban láttuk, kétféle európaizációs mechanizmus érhető tetten az átalakuló országok kapcsán: a kényszer és az önkéntes utánzás. A délkeleti típusú európaizáció döntően *kényszerítő jellegű*. Ennek háttérében a Nyugat-Balkán és az Európai Unió aszimmetrikus erőviszonya áll. Az EU diktálja a játékszabályokat, a Nyugat-Balkánnak pedig igen csekély beleszólása van e szabályok alakításába. A tárgyalási pozíciók kiegyenlítetlenségére számos magyarázatot találunk (*Anastasakis*, 2005, 81–82. o.). Egyrészt ezek az országok nem tagjai az EU-nak, így nincs beleszólásuk annak normáiba vagy folyamataiba. Másodszor az EU-hoz csatlakozni óhajtó országoknak szabály szerint nincs beleszólásuk a belépés szabályaiba, egyszerűen be kell azokat tartaniuk. A Nyugat-Balkán országai az EU-csatlakozás a külpolitika fő prioritása, ami azt jelenti, hogy készek elfogadni az EU feltételeit, kritériumait. A térség országainak nincs is más reális választásuk, mint az európai integráció (*Anastasakis–Bechev*, 2003). A NATO-tagságnak inkább csak stratégiai jelentősége van, az orosz orientáció pedig a múlt emléke csupán. Harmadszor *Ivan Krastev* [2002]¹⁵ szerint az aszimmetrikus viszony a nyugat-balkáni országok gyenge, törvénytelen és instabil politikai elitjének is köszönhető, továbbá erőtlén gazdasági teljesítményüknek és a Nyugattól való pénzügyi függőségüknek.

Az EU kezében hathatós ellenőrző eszköz a *feltételeesség*. A feltételeesség alkalmazása az átalakuló országokkal a koppenhágai kritériumok adaptálása és végrehajtása kapcsán erősödött meg. A Nyugat-Balkán országai ugyan egyelőre nem számolhatnak konkrét bővítési menetrenddel, a feltételeesség rájuk is vonatkozik, bár más és nagyobb igényeket támasztó formában (*Demetropoulou*, 2004, *Anastasakis–Bechev*, 2003).

A feltételeesség eszközt nem az EU találta fel, más nemzetközi intézmények (például a Bretton Woods-i intézmények) is alkalmazzák. *Heather Grabbe* [2001, 1020. o.]¹⁶ öt csoportba sorolja a feltételeesség azon eszközeit, amelyeket az EU a kelet-közép-európai országokban alkalmazott: *a)* modellek (jogi és intézményi mintákkal való ellátás), *b)* pénz (pénzügyi és technikai támogatás), *c)* benchmarking és monitoring, *d)* tanácsadás és twinning, *e)* a „kapu nyitva tartása” (hozzáférés a tárgyalásokhoz és a csatlakozási folyamat következő lépcsőjéhez). A Nyugat-Balkán esetén a „kapu nyitva tartása” ezek közül hiányzik. A retorika ellenére az EU nem ajánlott megfogható tagsági

¹⁴ Idézi: *Chandler* [2003].

¹⁵ Idézi: *Anastasakis* [2005].

¹⁶ Idézi: *Demetropoulou* [2004] és *Anastasakis* [2005].

perspektívát, ez az ellentmondás a retorika és a gyakorlat között pedig az érintett országok kiábrándultságát növeli, és korlátozza az emberek reformok iránti lelkesedését. Ez tovább növeli a szakadékot a Nyugat-Balkán és Európa többi része között, ami további kiábrándultságot okoz az EU-val szemben, aki végül elveszítheti a befolyását a régió fejlesztésében, így az EU-féle európaizáció lehetőségét is (*Demetropoulou*, 2004).

Anastasakis és *Bechev* [2003] szerint a feltételek hatása kézzel foghatóbb volt a kelet-közép-európai tagjelöltek esetében, ahol a feltételeesség katalizálta a piaci reformokat és a demokratizálódást, az EU normáinak és gyakorlatának befogadását. A taggá válás látható és realiztikus esélye kétségtelenül a legfőbb ösztönző volt. Hasonlóan nagy elvárásokat támasztó és szorongató feltételeességet kezdett alkalmazni az unió a Nyugat-Balkánon is – de kevesebb ösztönző bevetésével. Ugyanazon EU-feltételek teljesítése a Nyugat-Balkán törékeny államaiban nagyobb erőfeszítést kíván. Az EU kétségtelenül nagy befolyással rendelkezik a régióban, s így nagy a felelősség is a vállán. A fő kérdés, hogy hogyan tud az EU legjobban hozzájárulni a térség stabilitásához, politikai, társadalmi és gazdasági fejlődéséhez, s mindezt milyen feltételeken keresztül.

A Nyugat-Balkánnal kapcsolatban az EU és a többi nemzetközi szervezet feltételei széles skálán mozognak (EU Conditionality..., 2002, 1. o., *Anastasakis–Bechev*, 2003, 8. o.). Rájuk is vonatkoznak – potenciális tagjelölteként – az általános koppenhágai kritériumok. A Stabilizációs és Társulási Folyamat, a CARDS-program és az egyes Stabilizációs és Társulási Szerződések (Stabilisation and Association Agreement, SAA), azaz a társulási szerződések konkrétan megfogalmazott feltételeket tartalmaznak a demokráciára, a piaci reformokra, az emberi jogok tiszteletben tartására, a menekültek visszatérésére és a Hágai Nemzetközi Bírósággal való együttműködésre. A különböző pénzügyi projektek egészen speciális kondíciókat írnak le. Ezeken túl a békemegállapodások (például a Daytoni megállapodás) és egyéb politikai egyezségek (például az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244-es határozata) szintén kötelezik a térség országait bizonyos feltételek betartására. A feltételeesség a Nyugat-Balkánon többdimenziós eszköz az EU kezében a béke, az újjáépítés és a reformok fokozásához. Egyszerre regionális, szubregionális, országspecifikus; kötődik gazdasághoz, társadalomhoz, politikához és biztonságához; egyszerre pozitív és negatív (*Anastasakis*, 2005).

Amennyiben a feltételek nem teljesülnek, az Európai Uniónak megvan a hatalma ahhoz, hogy késleltesse a folyamatot vagy felfüggeszse a pénzügyi támogatásokat. Az EU használja is ezt a hatalmát, hogy meghatározza az európaizáció menetét és jelleget Európának azon a felén. A theszaloníki csúcstalálkozón létrehozott Európai Partnerség az EU és a Nyugat-Balkán között továbbra is jobbára egyoldalú, didaktikus kapcsolatot jelent, mintsem valódi partnerséget.

Növekvő elvárások

A délkeleti típusú európaizáció harmadik jellemzője, hogy az *integrációs teendők sora egyre nő, egyre nagyobb igényeket támaszt*. Az előző bővítések kritériumaival és szabályaival összehasonlítva – különösen a mediterrán bővítést tekintve – a teendők jelenlegi jegyzéke, ahogy az előbb láttuk, óriási. Az *acquis communautaire* fokozatosan egyre több szabályt, határozatot, nemzetközi szerződést tartalmaz (*Anastasakis*, 2005).

A délkeleti típusú európaizáció teendői között találunk a „hagyományos” társadalmi, gazdasági, politikai, biztonsági aspektusok mellett béketeremtéssel, határproblémákkal, újjáépítéssel, posztkommunista átalakulással kapcsolatos teendőket is (*Anastasakis*, 2004).¹⁷

¹⁷ Idézi: *Anastasakis* [2005].

A Nyugat-Balkán adaptációs képessége

Nem tételezhetjük fel, hogy az EU feltételei ugyanazokat a hatásokat érik el a Nyugat-Balkánon, mint Kelet-Közép-Európában. A nyugat-balkáni folyamatot gyengíti az EU hosszú távú stratégiájának hiánya a térséggel kapcsolatban (*Anastasakis-Bechev*, 2003). Ironikus módon a valamikori Jugoszlávia, amelynek a kelet-európai országok közül a legkedvezőbb kapcsolata volt az Európai Közösséggel, az 1991-ben kitört polgárháború és az ország szétesése miatt egy tisztázatlan tartalmú, megállapodás nélküli viszony szintjére rántotta vissza utódállamait (*Balázs*, 2002), ma pedig a hosszú távú marginalizálódás fenyegeti.

Milyen adaptációs képességekkel rendelkezik a Nyugat-Balkán? Már elég bizonyíték van arra, hogy *van* adaptációs képessége, még korlátozott segítségnyújtás és homályos csatlakozási perspektíva mellett is. A Nyugat-Balkán európaizálódásának eme korai szakaszában nehéz megjósolni, hogy széles körű, sikeres vagy mélyre ható folyamatról van-e szó. A kelet-közép-európai országok tapasztalata alapján bizonyos fejlődés mindenképp várható. A formális szintű európaizáció mellett annak mértéke nyitott kérdés, hogy az EU-ban és annak tagállamaiban jelen lévő értékek, normák és eljárások mennyire ágyazódnak be a hazai közigazgatási és politikai kultúrába (*Papadimitriou-Phinnemore*, 2003, 19. o.).

A Nyugat-Balkán híján van a csatlakozási feltételek teljesítésének, és még távol van az EU-féle európaizálódástól, amit nem is olyan régen támogat az Európai Unió. A jelenlegi bővítési gyakorlat szerint a feltételek nem teljesítése esetén a kapu zárva marad. A látható csatlakozási horizont hiánya súlyos problémát okozhat, ami számottevően akadályozhatja az EU célkitűzéseit is a térségben, és annak lehetőségét, hogy a Nyugat-Balkán stabil, gazdaságilag fejlődő régió legyen – az EU határain belül vagy annak szomszédságában. A Stabilizációs és Társulási Folyamattal kapcsolatban *Demetropoulou* [2004, 8. o.] két problémára hívja fel a figyelmet. Először, az EU jelenleg zömében negatív feltételeket alkalmaz, a tagságot pedig elérhetetlen messzeségben tartja. De ha a tagságot kilátásba is helyezné, az elvárt adaptáció annyi időt vesz igénybe, hogy „közbenső jutalmak” nélkül elkerülhetetlenül gyengül a feltételesség hatékonysága. Másodsor felületes az adaptáció. Értelmetlen olyan jogszabályok átvétele, amelyeket nem lehet kikényszeríteni, olyan intézmények kiépítése, amelyek emberi és pénzügyi erőforrások híján nem képesek demokratikusan és hatékonyan működni, és olyan pénzek folyósítása, amelyeket nem visznek az öfenntartó fejlődés felé.

Az európaizációt korlátozó tényezőket *Huntington* [1991]¹⁸ alapján az alábbiak szerint csoportosíthatjuk. *a) A strukturális* akadályok a társadalom egészének történelmi fejlődésében gyökerező természetéből adódnak. *b) Az átmeneti* akadályok a rendszer-váltás következményei. *c) A rendszerszerű* akadályok az adott ország társadalmi rendszerének jellemzőiből következnek. *d) Az államépítéssel, a nemzetépítéssel* kapcsolatos akadályok akkor merülnek fel, ha egy új nemzetközileg elismert határokkal rendelkező állam, esetleg nemzet alakul.

Azonosíthatunk néhány konkrét körülményt a régióban, amely akadályozza az integrációt és az adaptációt (*Demetropoulou*, 2004, 7. o., *Sucharipa*, 2003, 15. o.). *a) Megoldatlan határproblémák*, az illegális migráció és a határokon átnyúló bűnözés kezeléséhez elégtelen intézményi és jogi háttér. *b) Korrupció* a közigazgatásban, a gazdaság kriminalizáltsága, szervezett bűnözőhálózatok. *c) Kisebbségek diszkriminálása*, a kisebbségek és a politikai vezetés problematikus viszonya. *d) Gyenge lábakon álló civil társadalom*, a társadalom szereplőinek korlátozott szerveződési képessége. *e) Gyenge*

¹⁸ Idézi: *Demetropoulou* [2002].

állam, azaz gyenge közigazgatási képesség, képzettség és felszereltség hiánya, a törvény erejének hiánya. *f)* A kormányzó elit és az állampolgárok között növekvő szakadék. *g)* Reformok hiánya – a piaczgazdasági átalakulás, privatizáció késedelme. *h)* Gyenge intézményi kapacitás (állami felépítés, kormányközi kapcsolatok, média, civil szervezetek). *i)* Az általános gazdasági helyzet stagnálása vagy hanyatlása, ezzel összefüggő politikai problémák, a vidék fejletlensége, az ipar hanyatlása. *j)* A politikai akarat hiánya az interregionális együttműködésre. *Björn Hettne* [2002] szerint a Balkán „nem régió” abban az értelemben, hogy nincs regionális együttműködés, sőt soha nem is volt igazán, inkább birodalmak és nemzetállamok versengése jellemezte a régiót.

Az EU célkitűzéseinek megvalósítása ezeken túl a következő problémákat veti fel (*Demetropoulou*, 2004, 8. o. és *Anastasakis–Bechev*, 2003, 3. o.). *a)* Az állampolgárok és Brüsszel közötti szakadék mélyülését. Az EU politikája iránti bizalmatlanság abban is gyökerezik, hogy az emberek szemében Brüsszel a saját szempontjait nézi csak, a kormányok pedig marionett bábokként működnek. Ez a szemlélet fokozhatja a destabilizációt. *b)* A térség sokszínűsége és töredezettsége hátráltatja annak integrációját. Nagy különbségek vannak abban, hogy az egyes országok hol tartanak az átalakulásban, így a regionális és a bilaterális feltételek keveréke azt az érzetet kelti az erősebb országban, hogy a gyengébb miatt marad le, a gyengébb országban pedig, hogy nem részesül az erősebb fejlődéséből. Mindez csökkenti a regionális együttműködés, így a gazdasági fejlődés és stabilitás lehetőségét. *c)* A már többször említett EU-feltételeesség képtelennek bizonyult arra, hogy véghezvigye a reformokat, és a reformok szükségességéről helyi konszenzust alakítson ki.

Ezen tényezők közül néhány tekinthető balkáni sajátosságnak, de nagy részük gondot okoz(ott) Kelet-Közép-Európában, sőt a régi tagállamokban is, ahol az európaizáció különösen a dél-európai országokban (Görögországban, Portugáliában és Spanyolországban) és Írországban ütközött akadályokba. Azok a problémák, amelyekkel a Nyugat-Balkán szembesül, nem minden esetben idegenek az EU számára. Ugyanakkor soha nem volt még az Európai Uniónak ennyiféle tennivalója tagjelölt vagy potenciális tagjelölt országokkal.

Ahogy a fentebbi felsorolásból is kiderül, a térségen belül jelentős különbségeket találunk az egyes országok adaptációs képességeit illetően. Nagy különbségek vannak az országok politikai, gazdasági és társadalmi teljesítményében, és az európai integrációban való előrehaladásuk szintjét tekintve is. Stabilizációs és Társulási Megállapodást eddig két országgal kötött az EU. *Horvátország* 2000 óta nyújtott teljesítménye igazi sikertörténet (*Bechev*, 2005). Horvátország 2001. október 29-én írta alá a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, amely 2005. február 1-jével lépett hatályba. 2003 februárjában benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz, és az Európai Tanács 2004. júniusi döntése alapján Horvátország tagjelölt országgá vált. Az Európai Tanács 2004. decemberi döntése nyomán 2005. március 17-én indultak a csatlakozási tárgyalások. *Macedónia* (hivatalos EU-terminológia szerint *Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság*) a 2000 novemberében tartott zágrábi csúcstalálkozó nyomán 2001. április 9-én írta alá a Stabilizációs és Társulási Megállapodást, amely 2004. április 1-jével lépett életbe. 2004. március 22-én Macedónia benyújtotta csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz, az Európai Tanács 2005. decemberi döntése nyomán pedig tagjelölt országgá vált. Horvátország és Macedónia eredményeitől messze elmarad a másik három ország. *Albániával* 2003. január 1-jén nyílt meg a Stabilizációs és Társulási Megállapodásról szóló tárgyalások. *Bosznia-Hercegovina* esetében az Európai Bizottság 2005 októberében tett javaslatot arra, hogy kezdődjenek el a Stabilizációs és Társulási Megállapodásról szóló tárgyalások az országgal, mivel a 2003-as országjelentésben megfogalmazottakhoz képest jelentős előrelépés tapasztalható. Az Európai Bizottság 2005 áprilisában kiadott országjelentésében *Szerbiát*

és Montenegrót felkészültnek találta a Stabilizációs és Társulási Megállapodásról szóló tárgyalások megkezdéséhez. Az Európai Tanács elfogadta az országjelentést, és felkérte a Bizottságot a tárgyalás irányelveinek összeállítására. 2006. május 21-én Montenegróban népszavazást tartottak függetlenségükről, amelyben a lakosság nagyobb része a függetlenség mellett voksolt. Június 3-án a montenegrói parlament elfogadta a függetlenségükről szóló nyilatkozatot, amelyet Szerbia is elismert. Szerbia és Montenegró államszövetségének jogutóda Szerbia, Montenegró pedig kész alkalmazni az államszövetség nemzetközi szerződéseit, amelyek relevánsak az új állam számára. Így Montenegrót ma a potenciális tagjelöltek csoportjában találjuk, akárcsak Szerbiát.

Az európaizáció különböző formájú változásokat hoz létre a régió országaiban, különböző hazai következményekkel. Bár mindenhol ugyanazon a néhány irányelven alapul és ugyanazokat az eszközöket használja, de a változás és az alkalmazkodási képesség a hazai gyakorlaton múlik. Minden ország hozzáigazítja ugyanabból az európai kormányzati rendszerből származó új gyakorlatot, normákat, szabályokat és eljárásokat saját folyamataihoz és politikáihoz (Olsen, 2001). A Nyugat-Balkán országainak hiába csekély a beleszólásuk a szabályok alakításába, a megvalósítás az ő feladatuk. Az adaptáció során az EU formái és normái sajátos nyugat-balkáni szűrőn mennek keresztül, ami azok formálódását, torzulását okozhatja. Az előbb felsorolt korlátok nagyban meghatározzák az adaptáció lehetőségeit, határait.

Az európaizáció jellegéből adódóan gyakran hoz létre, illetve erősíti a helyi ütközéseket a reformokról, a gazdasági érdekekről és az identitásról alkotott nézetek között. (Featherston–Kazamias, 2001).¹⁹ Ezek a véleménykülönbségek amúgy is élesek a volt Jugoszlávia területén. Az európaizáció a status quót fenyegeti, régi szokásokra támad, átalakítja a politikai kultúrát, új játékszabályokat vezet be. A Nyugat-Balkán országainak mindegyike küszködik a külső nyomással szembeni hazai ellenállással. Nem az Európai Unió az első külső szereplő a Nyugat-Balkán életében, aki hathatós módon beleszól a térség hazai ügyeibe. A külső befolyás végigkísérte a Balkán történelmét, elég, ha a Török Birodalomra, az Osztrák–Magyar Monarchiára, vagy a szovjet hatalomra gondolunk. A Nyugat-Balkán népei „hozzászoktak” a külső (sokszor autokratikus vagy totalitárius) irányításhoz, befolyáshoz (Glenny, 1999).²⁰ Most az Európai Unió képében olyan külső szereplő tűnt fel a Nyugat-Balkánon, amely demokráciát, gazdasági növekedést, szabad civil társadalmat és nemzetközi elismerést ígér (Knaus–Cox, 2005).²¹ Az európaizáció ugyanakkor sokak szemében ismét a külső függőséggel azonos.

Az európaizáció legalább annyira EU-ihlette folyamat, mint nemzeti vállalkozás. Sikere elkötelezettséget, akaratot és konszenzust követel mindkét fél részéről. A délkeleti típusú európaizáció óriási erőforrásokat és elkötelezettséget igényel egy bizonytalan kimenet elérésére. Rövid és középtávon áldozatot és nehéz politikai, társadalmi, gazdasági lépéseket követel a részt vevő országoktól. Hosszú távon azonban modernizációt, fejlődést, stabilitást, biztonságot ígér.

Az EU mint horgony²²

Konszenzus van abban a tekintetben, hogy a Balkán Európa része, így az európai integrációból nem zárható ki. Sucharipa [2003, 14. o] Romano Prodit idézi: „A Balkán Európa integráns része. Kontinensünk egyesítése pedig csak akkor lehet teljes, ha a

¹⁹ Idézi: Anastasakis [2005].

²⁰ Idézi: Anastasakis [2005].

²¹ Idézi: Anastasakis [2005].

²² A horgony itt az angol kifejezés fordítása, mely fixpontot, viszonyítási pontot jelent.

Balkán országai is az unió tagjaivá válnak.” Abban is egyetértés mutatkozik, hogy a jelenlegi EU által vezetelt reform célja a térség visszavezetése Európa kebelébe (Anastasakis, 2005, 80. o.). A Nyugat-Balkán országokban az EU-csatlakozás a külpolitika fő prioritása, a nyugat-balkáni térség országainak lakossága is az Európai Unióban képzelettel el a jövőjét, európaizálódásukat kívánatosnak és a modernizációhoz, biztonság-hoz és növekedéshez vezető útnak vélik (Bechev, 2005).

Ahhoz, hogy ez a bővítés mindkét fél javára váljon, a térség országainak bizonyos politikai és gazdasági érettséget kell elérniük, amit a törvény ereje, jól működő civil társadalom és önfenntartó gazdasági és társadalmi fejlődés jellemez. A bővítés legutóbbi tapasztalatai szerint az EU-féle adaptáció csak ezt követheti.

A térségben az Európai Unió nem szerepel olyan biztos horgonyként az átalakulásban, mint a kelet-közép-európai országokban, legfőképp a csatlakozási horizont hiánya miatt. Ez a hiány több problémát is megmagyaráz. Nemzetközi pénzügyi intézmények vagy más „póthorgonyok” nem bizonyultak elégségesnek, az Európai Unió szerepe ezért is nagyon fontos a térségben (Gligorov, 2004a).

A Nyugat-Balkán európaizációját érdemes a kelet-közép-európai országok hasonló folyamatával összevetni. Hivatalosan az EU a kelet-közép-európai országokkal lezajlott bővítési folyamatra benchmarkként tekint, fontos azonban látnunk, hogy a két folyamat között minőségi különbség van. A kelet-közép-európai országok esetében az Európai Unió *fix pontot* jelentett a rendszerváltást követően. Bár az európai megállapodások nem tartalmaztak konkrét csatlakozási perspektívát, csupán a társuló országok ez irányú vágyát, nem sokkal később az Európai Tanács az 1993-as ún. koppenhágai kritériumok közzétételével véget vetett a „vizszontatlan szerelem” időszakának (Csaba, 2004, 339. o.). A bizottság nagyon erős alkupozíciója és a csatlakozni kívánó országok közötti verseny segítséget jelentett az átalakulás minden aspektusában. A külső európaizációs hatás a változás katalizátorává tudott válni. Ezzel szemben azokban az országokban – így a Nyugat-Balkán országokban is –, ahol a bizottság nem, vagy csak kevésbé jelentett horgonyt, a korábbi struktúrák és politikai kapcsolatok túl tudták élni a változásokat, és továbbra is alakítani tudták/tudják a játékszabályokat saját érdekeiknek megfelelően (Csaba, 2004).

A theszaloníki csúcstalálkozón elfogadott Európai Partnerség az eredeti javaslatban Európai Integrációs Partnerségként szerepelt, a végleges verzióban azonban az „integrációs” szó nem szerepel. Ez a homályosság a Stabilizációs és Társulási Folyamat sajátja is: a tagság távlatát ígéri, de nem előcsatlakozási státust. A partnerség nem integrációt és csatlakozást ígér, hanem előfeltételeket, amelyek teljesítése alkalmassá tesz a csatlakozásra. A Stabilizációs és Társulási Szerződésekhez – az Európai Társulásokkal ellentétben – nem csatlakozik előcsatlakozási alap, hanem a CARDS-program kötődik hozzá, így a pénzügyi segélyek legfőbb célja a stabilizáció és az újjáépítés. Az Európai Partnerség tartalmazza az előcsatlakozási folyamat néhány elemét, de híján van a teljes elkötelezettségnek pénzügyi és intézményi téren egyaránt. Ugyanakkor bevezet néhány olyan eszközt, ami a korábbi bővítések eszköztárából ismert: a gazdaságpolitikai párbeszédet, a twinning-programot és a monitoring rendszert (országjelentések). A theszaloníki folyamat nem megy elég messzire, amit az is mutat, hogy két ország tagsági kérelmet nyújtott be, annak ellenére, hogy stabilizációs és társulási szerződéseik vannak az EU-val. Gligorov [2004b, 6. o.] szerint az Európai Partnerség kontextusában azok megvalósítása elegendő a csatlakozás lehetőségéhez. A kötelezettség (vö.: Európai Partnerség) ezen típusa és szintje nem bizonyul elégségesnek az európaizáció folyamatához és ahhoz, hogy a nyugat-balkáni országok külpolitikai napirendjében az európai integráció valóban az első helyre kerüljön. A partnerség által elvárt változások költségesek, és csak úgy

igazolhatók az országok társadalma előtt, ha azok az EU-tagságba történő befektetésnek tekinthetők, csak akkor tarthatók fenn, ha a csatlakozási folyamat reális reményt jelent.

Az EU célkitűzése tehát változtatásra szorul (*Demetropoulou, 2004, 8. o. és Anastasakis–Bechev, 2003, 3–5. o.*), amelynek legfontosabb eleme, hogy az EU világos kapcsolatot mutasson fel a reformfolyamat és annak kimenete között, tegye világosabbá a közbenső lépéseket, kézzel fogható csatlakozási horizontot mutasson fel. A feltételeség az EU nyugat-balkáni stratégiájának csupán egy eleme lehet, nem az egész. Ezen kívül a régió vezetői számára meg kell nyitni a részvétel lehetőségét az EU tanácsaiban és bizottságaiban, a lakosság számára pedig a részvétel lehetőségét az EU programjaiban. A nyugat-balkáni politika regionális és bilaterális dimenzióit össze kell hangolni, az EU célkitűzéseit mindig a helyi adottságok és igények figyelemvételével kell kialakítani.

Összefoglalva *Anastasakis–Bechev* [2003, 3. o.] alapján, a kínálati oldalon az EU bizonytalan abban a tekintetben, hogy milyen kötelezettsége van a Nyugat-Balkánnal szemben és különösen, hogy felajánlja-e a tagság jutalmát. A keresleti oldalon a Nyugat-Balkán kormányai és lakossága részéről az EU támogatottsága nem érhető tetten közvetlenül a tagsághoz vezető út reformjaiban.

Gazdasági aspektusok

Az európaizációt európai integrációként tekintve (vö.: *Ruane és Sutherland, 2002*) elengedhetetlen a gazdasági integráció vizsgálata.²³

Az 1990-es években a térség országai és az Európai Unió között létrejött kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodások jelentették a külkereskedelem és általában a gazdasági kapcsolatok keretét. Ezek nem jelentettek átfogó szabályozást, az agrárexportot számos korlátozás nehezítette, az ipari termékek áramlását is vámok és kvóták akadályozták. Az 1990-es évek végén született tanulmányok szerint (például: *Gligorov, Klador és Tsoukalis* tollából) az EU-térsséggel kapcsolatos kereskedelmi politikája létfontosságú, mert a bővülő kereskedelem az EU-val döntő fontosságú a gazdasági újjáépítéshez, ami pedig fontos szerepet játszik a regionális együttműködés és a politikai stabilitás kialakulásában (*Montanari, 2005*). A 2000. év fordulópontot jelentett a Nyugat-Balkán gazdasági fejlődése szempontjából, a horvátországi és később a szerbiai politikai változások csökkentették a térség kockázatát és az európai integráció fontossá vált az országok számára (*Gligorov, 2006*). 2000 júniusában az Európai Bizottság kibővített vámmentes hozzáférést javasolt a Nyugat-Balkánból az EU piacára érkező termékekre. A novemberi zágrábi csúcstalálkozó elfogadta a javaslatot és a Stabilizációs és Társulási Folyamatot, amelyben így (a Stabilizációs és Társulási Szerződésekkel együtt) nagyon fontos szerepet játszik a kereskedelem. A kereskedelem ösztönzése a nyugat-balkáni politika egyik alapelemévé vált.

A Stabilizációs és Társulási Megállapodások értelmében a két fél szabad kereskedelmi övezetet hoz létre egy maximum hétéves perióduson belül, a WTO előírásait figyelembe véve. A közösség a megállapodás életbelépésétől eltörli az ipari termékek importjának vámját – bizonyos kivételekkel –, a mennyiségi korlátozásokat és az ezekkel azonos hatású más intézkedéseket is. A közösséggel szemben a mennyiségi korlátozásokat és az ezekkel azonos hatású más intézkedéseket a megállapodás életbelépésétől, az importvámokat pedig több szakaszban eltörlik. A megállapodásban aszimmetria érvényesül a nyugat-balkáni felek javára. A textil- és acéltermékekre azonban külön rendelkezések vonatkoznak, tehát akárcsak az európai megállapodásokban, az EU védi érzékeny iparágait, amelyekben az átalakuló országoknak komparatív előnye lehetne.

²³ Ebben az írásban nem törekszem teljes körű gazdasági áttekintésre, csupán a főbb vonalakat vázolom.

A balkáni régió külkereskedelmi mutatóit tekintve ugyanakkor rosszabb helyzetből indulnak, mint a közép-kelet-európai országok (Petraikos, 2003).

Az Európai Unió a régió legfontosabb kereskedelmi partnere mind az importot, mind az exportot tekintve. A 2000-es tanácsi rendelettel a régió exportjának mintegy 95 százaléka juthat be vámmentesen az unió területére (Christie, 2004). Ugyanakkor az EU számára a nyugat-balkáni kereskedelem elenyésző nagyságú, 2002-ben az EU importjának 0,5 százaléka, exportjának 1,3 százaléka származott a térségből (Montanari, 2005).²⁴

I. táblázat

A nyugat-balkáni országok kereskedelme az EU-val 2002 és 2005 között
(Millió euróban)

	Albánia	Horvátország	Macedónia	Szerbia és Montenegró	Bosznia-Hercegovina
Export					
2002	1117	8261	1264	3873	2273
2003	1116	8889	1152	5083	2191
2004	1229	9786	1259	6203	2346
2005	1320	10 375	1341	3690	2705
Import					
2002	336	3078	593	1511	719
2003	360	3302	677	2149	847
2004	397	3942	778	2522	1001
2005	459	3969	954	1899	1324
Egyenleg					
2002	-781	-5183	-671	-2362	-1554
2003	-756	-5587	-475	-2934	-1344
2004	-832	-5844	-481	-3681	-1345
2005	-861	-6406	-387	-1791	-1381

Forrás: Eurostat [2006].

A Nyugat-Balkán országai közül Horvátország az EU legnagyobb kereskedelmi partnere, Albánia pedig a legkisebb. Az unión belül Olaszország folytatja a legnagyobb volumenű kereskedelmet a térséggel, őt követi Németország, majd Görögország és Ausztria. A földrajzi közelség tehát meghatározó tényezőnek bizonyul az EU és a Nyugat-Balkán országainak kereskedelmi kapcsolataiban (Montanari, 2005). A térségbe irányuló EU-export nagy része gépeket és felszereléseket jelent, ezt követik a közlekedési eszközök és vegyi áruk. A nyugat-balkáni export legnagyobb tétele textilipari termék, ezt követi a fém (Pongas, 2005).

²⁴ Az Európai Megállapodások aláírásával és életbelépésével egy időben a visegrádi országok létrehozták a maguk szabad kereskedelmi övezetét (CEFTA – Central European Free Trade Association). A CEFTA-egyezmény bilaterális szerződéseken alapult. Kérdés, hogy a Stabilizációs és Társulási Egyezmények nyomán létrejöhet-e hasonló képződmény a Nyugat-Balkánon is? 1999-ben a World Economic Forum salzburgi ülésén Soros György vetette fel a balkáni vámunió ötletét, amelyet fenntartásokkal fogadtak a térségben. A bolgár parlament költségvetési bizottságának elnöke szerint ez akkor működhetne, ha a részt vevő országok azonos gazdasági fejlettséget tudnának felmutatni (Balkan Info Home <http://www.b-info.com/>). Az, hogy nem valószínű, hogy azóta sem a balkáni vámunió, valószínűleg nem csak a gazdasági fejlettség eltérése miatt lehet. Ennek részletes kifejtése azonban egy másik tanulmány témája lehet.

Az Európai Uniónak minden érintett országgal szemben nagy kereskedelmi többlete van (lásd az 1. táblázatot). 2002-ben a Nyugat-Balkán országainak külkereskedelmi hiánya elérte a 7,8 milliárd eurót, ami a térség éves GDP-jének mintegy 13 százaléka. Mindez annak a jele, hogy az érintett országok nem tudták kihasználni az aszimmetrikus kereskedelem-liberalizálás nyújtotta előnyöket (EC, 2004).

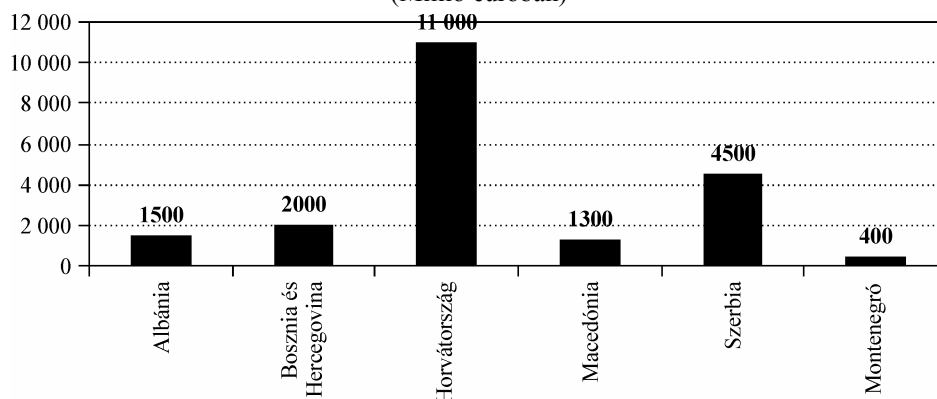
Montanari [2005] azt vizsgálta, van-e növekedési potenciál az EU és a Nyugat-Balkán kereskedelmében. Előrejelzései alapján mind az importot, mind az exportot tekintve jelentős kereskedelemnövekedésre van lehetőség. Bulgária és Románia esetén az európai megállapodások nyújtotta aszimmetrikus kereskedelem-liberalizálás nagyot lendített az EU-ba irányuló exporton, aminek fontos tanulsága, hogy az aszimmetrikus kereskedelem-liberalizálás előnyös lehet az átalakuló országok számára.

1999 és 2003 között a Nyugat-Balkán külkereskedelme 60 százalékkal nőtt. Ez a kivételes növekedés az alacsony bázisnak köszönhető, mivel 1999-ben korlátozott mértékű volt a külkereskedelem. A növekedés az Európai Unióval azonban nagyobb volumenű volt, mint a világgazdaság többi részével (Pongas, 2005).

A térség országaiban a folyó fizetési mérleg alakulásában fontos szerepe van a magántranszfereknek, amelyek nagyrészt a külföldön dolgozók hazautalásait jelentik. Albánia, Bosznia-Hercegovina és Szerbia és Montenegró a GDP 10 százaléka körüli összeggel nemrég még a világ első 20 országa között szerepelt a hazautalások nagyságát tekintve (UNCTAD, 1999).²⁵ Ez a szám Koszovóban mintegy 43 százalék. Ugyancsak jelentős tételt jelentenek a pénzügyi segélyek, melyek 2003-ban Albánia GDP-jének 2,2 százalékát tették ki, míg Koszovóban a 40 százalékát (EC, 2004).

1. ábra

A külföldi működő tőke állománya a Nyugat-Balkán országában 2005-ben
(Millió euróban)

Forrás: Gligorov [2006].

A nyugat-balkáni termékek vámmentessége az oly szükséges *külföldi közvetlen tőkebefektetések* vonzásában is segíthet azzal, hogy a politikai és gazdasági stabilitáshoz hozzájárul. A térségbe irányuló külföldi működő tőke növekszik (lásd az 1. ábrát és a 2. táblázatot), és Bulgária és Románia példáját tekintve további jelentős növekedés

²⁵ Idézi: EC [2004].

várható. Mivel a bank- és a pénzügyi szektor nagyrészt már áttesett a privatizáláson és külföldi tulajdonban van, várható, hogy elősegíti a befektetéseket az infrastruktúrába, az ipari és szolgáltatási szektorba (Gligorov, 2006).

2. táblázat

A külföldi működőtőke-áramlás a Nyugat-Balkán országaiba
(Millió euróban)

Ország	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Albánia	156	231	151	158	278	200
Bosznia és Hercegovina	159	133	282	338	488	550
Horvátország	1142	1503	1195	1788	980	1500
Macedónia	189	493	83	85	126	100
Szerbia	55	184	504	1204	779	1000
Montenegró	.	11	89	39	50	250

Forrás: Gligorov [2006].

A térség legattraktívabb országa kétségkívül Horvátország, ide áramlik a legtöbb tőke. A külföldi működő tőke forrása meglehetősen koncentrált. Az exportőrök között az első helyezett Németország, utána Ausztria, Olaszország és Görögország áll. Ugyanakkor a régió fejlettebb országaiból is jelentős tőkeáramlás figyelhető meg a fejletlenebb országokba, így Bosznia–Hercegovinában Horvátország a második legnagyobb tőkeexportőr. Macedóniát tekintve 2003-ban Magyarország volt a legnagyobb befektető (Demekas *et al.*, 2005). A kereskedelemnél megfigyelhető földrajzi távolsági faktor a külföldi működő tőke esetén is tetten érhető. Az EU új tagállamai az összes EU közvetlen beruházás mindössze 0,2 százalékát adják, ez Szerbia és Montenegró esetén 2,8 százalék, Horvátország esetén pedig 14,8 százalék (Eurostat, 2005).

Míndezekből látható, hogy gazdasági téren európaizálódás felé mutat a Nyugat-Balkán fejlődése. A gazdasági integráció két mérőszámát, a kereskedelmet és a külföldi közvetlen tőkebefektetések áramlását tekintve a Nyugat-Balkán függő helyzetben van az Európai Unióval szemben. Emellett az EU pénzügyi segélyei és a külföldön dolgozók hazautalásai is komoly gazdasági függést jelentenek. Az euró elterjedt fizetőeszköz a térségben. A gazdasági kapcsolatok a csatlakozás konkrét menetrendje nélkül is egyre szorosabbak lesznek (Kekic, 2005). Jelenleg azonban egyoldalú függéssel jellemezhető a Nyugat-Balkán és az EU gazdasági kapcsolata, hiányzik a kölcsönösség.

Összegzés

Az európaizáció nemzetközi irodalmát tanulmányozva szembevetendő, hogy sokan sokfelét gondolnak erről a folyamatról. Azonban az európaizáció a pontos definiálás nehézségei mellett is jól alkalmazható elemzési kerete lehet az Európai Unió és a csatlakozni igyekvő országok viszonyának tanulmányozásához nemcsak politikai, hanem gazdasági szempontból is. Minden jel arra mutat, hogy Románia és Bulgária felvételét követően hosszabb szünet következik az EU-bővítések sorában (EC, 2006). Így a tárgyalt régió EU-n kívül zajló európaizációs folyamata hosszabbra nyúlhat, mint azt a Nyugat-Balkán országai szeretnék. Számos akadály rajzolódik ki a térségben, ami nehezíti, illetve eltereli az európaizáció folyamatát, ugyanakkor számos kritika is megfogalmazódik a nemzetközi irodalomban az EU taktikájával kapcsolatban. Mindezek ellenére úgy tűnik, a gazdasági kapcsolatok nem függnék szorosan a „hivatalos” európaizáció menetétől.

Hivatkozások

- Ágh Attila [1998]: The Politics of Central Europe. London, Sage.
- Ágh Attila [2004]: The Europeanization of Social Democracy in East Central Europe. *Europäische Politik*, 4. szám, 1–9. o.
- Anastasakis, Othon – Bechev, Dimitar [2003]: EU Conditionality in South East Europe: Bringing Commitment to the Process. South East European Studies Policy Paper, University of Oxford.
- Anastasakis, Othon [2004]: The Western Balkans: The EU's unfinished business. Paper presented at the METU Conference „Europe in a Changing World”. Ankara.
- Anastasakis, Othon [2005]: The Europeanization of the Balkans. *Brown Journal of World Affairs*, XII. évf., I. szám, 77–88. o.
- Balázs Péter [2002]: Az Európai Unió külpolitikája és a magyar–EU kapcsolatok fejlődése. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- Bechev, Dimitar [2005]: EU and the Balkans: The Long and Winding Road to Membership. South East European Studies Opinion Piece, University of Oxford.
- Börzel, Tanja A. – Risse, Thomas [2000]: When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. European Integration online Papers (EioP), 4. évf., 15. szám, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, letöltve: 2006. 05. 04.
- Börzel, Tanja A. [2001]: Europeanization and Territorial Institutional Change: Toward Cooperative Regionalism. In: *Green-Cowles-Caporoso-Risse* [2000].
- Buller, Jim [2003]: The Europeanization of National Politics? Review article. *Government and Opposition*, 38. évf., 4. szám, 528–535. o.
- Chandler, David [2003]: The European Union and Governance in the Balkans: A Unequal Partnership. *European Balkan Observer*, 1. évf., 2. szám, 5–9. o.
- Christie, Edward [2004]: Trade Flows in Southeastern Europe. Integrating the Balkans in the European Union (IBEU). Working Paper, 4. 2. szám.
- Csaba László [2004]: Transition in and towards Europe: Economic Development and EU Accession of Post-Communist States. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 3., 330–350. o.
- Csaba László [2005a]: Európa a megváltozó világban. *Európai Szemle*, 16. évf., 2–3. szám, 33–74. o.
- Csaba László [2005b]: The New Political Economy of Emerging Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csaba László [2006]: A fölemelkedő Európa. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Demekas, Dimitri G. – Horváth, Balázs – Ribakova, Elina – Wu, Yi [2005]: Foreign Direct Investment in Southeastern Europe: How (and How Much) Can Policies Help? IMF Working Paper, WP/05/110.
- Demetropoulou, Leeda [2002]: Europe and the Balkans: Membership Aspiration, EU Involvement and Europeanisation Capacity in South Eastern Europe. *Southeastern European Politics*, III. évf., 2–3. szám, 87–106. o.
- Demetropoulou, Leeda [2004]: Europeanization Potential and Accession Prospects in the Western Balkans. *European Balkan Observer*, 2. évf., 2. szám, 5–9. o.
- EC [2001]: The Stabilization and Association Process and CARDS Assistance 2000 to 2006. Paper for the Second Regional Conference for South East Europe. European Commission.
- EC [2004]: The Western Balkans in transition. European Economy Occasional Papers, N° 5, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, január.
- EC [2006]: Questions and answers on the Union's enlargement strategy and its integration capacity. MEMO/06/413, EC, Brussels, november 8.
- EU Conditionality...[2002]: EU Conditionality in the Balkans. South East European Studies Programme workshop Background Paper, University of Oxford, november 22.
- Eurostat [2005]: European Union foreign direct investment yearbook 2005. Eurostat.
- Eurostat [2006]: External and intra-European Union trade. Monthly statistics, 5. szám, Eurostat.
- Featherstone, K. – Kazamias, G. [2001]: Europeanization and the Southern Periphery. London, Frank Cass.
- Glenny, Misha [1999]: The Balkans 1804–1999: Nationalism, War and Great Powers. London, Granta Books.
- Gligorov, Vladimir [1999]: The Stability Pact for South-East Europe. The Vienna Institute Monthly Report, 8–9. szám, 33–35. o.
- Gligorov, Vladimir [2004a]: A Brief Overview of Reforms in Southeast Europe. *European Balkan Observer*, 2. évf., 4. szám, 21–24. o.
- Gligorov, Vladimir [2004b]: European Partnership with the Balkans. *European Balkan Observer*, 2. évf., 1. szám, 2–8. o.

- Gligorov, Vladimir* [2006]: Western Balkans: Economic Development since Thessalonica. The Vienna Institute for International Economics Studies, Vienna.
- Huntington, Samuel* [1991]: The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. OK and London, University of Oklahoma Press.
- Goetz, Klaus* [2002]: Europeanization in West and East: A Challenge to Institutional Theory. The London School of Economics and Political Science, London.
- Grabbe, Heather* [2001]: How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity. *Journal of European Public Policy*, 8. évf., 6. szám.
- Grabbe, Heather* [2002]: Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process. Paper for the ECPR Joint Session of Workshops, Spring 2002.
- Green-Cowles, Maria – Caporoso, James – Risse, Thomas* (eds.) [2000]: Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Hay, Colin – Rosamond, Ben* [2001]: Globalisation, European Integration and the Discursive Construction of Economic Imperatives: A Question of Convergence. *Queen's Papers on Europeanisation*, 1.
- Hettne, Björn* [2002]: The Europeanisation of Europe. *European Integration*, Vol. 24., No. 4., 325–340. o.
- Hix, S. – Goetz, K.* [2000]: Europeanized Politics? European Integration and National Political Systems. *West European Politics*, Vol. 23., No. 4., 1–26. o.
- <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>, letöltve 2006. 05. 04.
- Illés Iván* [2002]: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Jensen, Jody* (ed.) [2003]: Europe Bound. Faultlines and Frontlines of Security in the Balkans. Szombathely, Savaria University Press.
- Jørgensen, Knud Erik* [2004]: European Foreign Policy: Conceptualising the Domain. In: Carlsners, Walter – Sjørnsen, Helene – White, Brian [2004]: Contemporary European Foreign Policy. London, Sage, 32–57. o.
- Kassim, H.* [2000]: Conclusion. In: *Kassim, H. – Peters, B. G. – Wright, V.* (eds) [2000]: The National Co-ordination of EU Policy. Oxford, Oxford University Press.
- Kekic, Laza* [2004]: Foreign direct investment in the Balkans: recent trends and prospects. Economist Intelligence Unit, december.
- Kiss J. László* [2003]: Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. In: Kiss J. László (szerk.) [2003]: Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Knaus, Gerald – Cox, Martin* [2005]: Building Democracy after Conflict: The 'Helsinki Moment' in Southeastern Europe. *Journal of Democracy*, 16., No. 1.
- Knill, Christoph* [2001]: Europeanisation of National Administration. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kostovicova, Denisa* [2004]: The Balkans Background Paper. Study Group on Europe's Security Capabilities, Brussels meeting, 17–18 March 2004. The London School of Economics.
- Krastev, Ivan* [2002]: The Balkans Democracy without choices. *Journal of Democracy*, 13., No. 3.
- Lani, Remzi* [2001]: Balkan Cross-roads. AIM Tirana, január 3.
www.aimpress.ch/dyn/trae/archive/dat/200101/10105-001-trae-tir.htm, letöltve 2006. 05. 25.
- Montanari, Marco* [2005]: EU Trade with the Balkans. Large Room for Growth? *Eastern European Economics*, 43. évf., 1. szám, 59–81. o.
- Narayanan, Supreena* [2005]: The Role of Europeanisation in the Larger Context of Globalisation. Paper presentation at the United Europe Scientific Forum 2005, Academy of Economic Studies, Bucharest, Romania 17–23, April 2005.
- Nikolov, Stephan E.* [2005]: Three Prospects to the Balkan Identities. *New Balkan Politics*, 9. szám, www.newbalkanpolitics.org, letöltve 2006. 05. 29.
- Noutcheva, Gergana* [2003]: Europeanisation and Conflict Resolution. CEPS Europe South-East Monitor, 49. szám, 1–6. o.
- Olsen, Johan P.* [2001]: The Many Faces of Europeanization. ARENA Working Papers, WP, 1/2.
- Pabst, Adrian* (ed.) [2005]: Globalization, the European Union and the Western Balkans. The Seventh International Summer School for Democracy 29 August – 11 September 2004. Luxemburg Institute for European and International Studies Working Document.
- Palánkai Tibor* [2004]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest.
- Papadimitriou, Dimitris – Phinnemore, David* [2003]: Exporting Europeanization to the Wider Europe: The Twinning Exercise and Administrative Reform in the Candidate Countries and Beyond. Southeast European and Black Sea Studies, 3. évf., 2. szám, 1–22. o.

- Petrakos, George* [2003]: Peripheral European Transition: Performance, Structure and Trade Relations in the Balkan Region. *South Eastern Europe Journal of Economics*, 1. évf., 1. szám.
- Pongas, Evangelos* [2005]: External Trade of Western Balkan Countries. Statistics in focus, 1. Eurostat.
- Práger László* [2000]: Európából a bővülő Európába. Aula Kiadó, Budapest.
- Radaelli, Claudio M.* [2000]: Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change. *European Integration online Papers (EioP)*, 4. évf., 8. szám.
- Ruane, Frances – Sutherland, Julie* [2002]: Globalization, Europeanization and Trade in the 1990s: Export Responses of Foreign and Indigenous Manufacturing Companies. Trinity College, Dublin and University of Wollongong, New South Wales.
- Schmitter, Philippe* [1996]: The Influence of the international context upon the choice of national institutions and policies in neo-democracies. In: *The International Dimensions of Democratization – Europe and the Americas.* (Ed.: *Whitehead Laurence.*) Oxford, Oxford University Press.
- Sucharipa, Ernst* [2003]: The Future of the European Union and the Role of the Balkans. *Review of International Affairs*, 1109. szám, 11–15. o.
- UNCTAD [1999]: *World Investment Report.* United Nations, New York.
- Vink, Maarten* [2002]: What is Europeanization? And Other Questions on a New Research Agenda. Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22–23 November 2002.
- Wallace, Helen* [2000]: Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends? *New Political Economy*, 5 évf., 3. szám, 369–381. o.